

Historische binnenstad of gatenkaas

Voelballegende Johan Cruyff sprak na afloop van een wedstrijd ooit van een 'geitenkaas'. Hij doelde daarmee op de kwaliteit van de defensie van een van de deelnemende clubs. Hij zal waarschijnlijk de vergelijking met gatenkaas hebben willen maken, zijn reactie na een correctie van een verslaggever was dan ook 'dat zei ik'.

Hoe dan ook, dit verhaal gaat over een vergelijking met wel degelijk een gatenkaas, die in dit geval alles te maken heeft met bouwhistorie en onze kennis daarvan. Ondergetekende houdt zich sinds 1993 met het beleid op het gebied van monumentenzorg bezig. Rond datzelfde jaar begon ik mij te interesseren voor alles wat met bouwhistorie en het onderzoek daarnaar te maken heeft. En dan met name voor oude binnensteden, de historische ontwikkeling van deze steden, wat er materieel nog aanwezig was en zeker in relatie tot de archeologische ondergrond. Natuurlijk, middeleeuwse kastelen, historische dorpen en boerderijen zijn ook interessant, maar mijn focus lag en ligt toch op het fenomeen stad.

Ervaren bouwhistorici en monumentenzorgers wisten mij destijds, in '93 dus, te vertellen dat de binnensteden niet alleen oude structuren zoals een stratenpatroon omvatten, maar dat naast kerkgebouwen en andere bijzondere bouwwerken de steden nog heel rijk zijn aan andere oude panden. Je kunt feitelijk stellen, dat alles wat ooit gebouwd is, er nog steeds staat, tenzij het verwoest is door brand, oorlogsgeweld of door sloop. De grootschalige branden waren dan meestal zelf een historische gegeven – de stadsbranden van de late middeleeuwen, terwijl de oorlogsschade in Nederland meestal betrekking heeft op de Tweede Wereldoorlog. Grootschalige sloop is met name een verschijnsel van de naoorlogse periode. Sloop en nieuwbouw kwamen voor die tijd ook wel voor, maar dit verschijnsel was relatief beperkt tot bijvoorbeeld de opkomst van grotere winkelpanden aan het eind van de negentiende eeuw, of saneringsoperaties van de jaren '20 of '30 van de twintigste eeuw.

Kort gezegd, er is veel van de oudste bebouwing verdwenen, maar er is ook veel bewaard gebleven. Reden genoeg om na de totstandkoming van een wettelijk kader met de Monumentenwet van 1961 oude binnensteden aan te wijzen als 'beschermde stadgezicht'. Honderden gebieden hebben nadien die status gekregen. De status werd in de loop der jaren verschillend ingevuld, waarbij dan weer de nadruk werd gelegd op de 'structuur', dan weer op het beeld ofwel de architectuur en als derde aspect werd ook de functie van panden, bouwblokken of gebieden erbij betrokken.

Een van de zaken die mij in de afgelopen twintig jaar vervulden met (monumen-ten-)zorg, was niet alleen sloop van complete panden maar ook het samenvoegen van panden in de oude steden. Behoud van functies leidde in de regel tot aantasting van de bebouwing en de structuur, zoals soms immense uitbreidingen van een stadhuis – waarbij de houdbaarheid van de nieuwe functie in de praktijk vaak beperkt bleek. De stad bleef groeien en het stadhuis was al snel weer te klein.

Utrecht, hoek Oudkerkhof - Korte Minrebroederstraat. Afgaande op de gevels zijn de panden gaaf. Binnen blijkt sprake van een vijf panden brede katenkaas. (alle foto's: auteur)

Maar vooral ook winkelpanden werden samengevoegd, zonder te beseffen dat juist de oudste muren tussen de panden daarvoor werden opgeofferd. Sinds de jaren '60 zorgt dat voor een flink stuk erosie van de oude steden. In de stad Utrecht waar ik al bijna twaalf jaar werk is dat op verschillende plekken duidelijk zichtbaar, maar het geldt uiteraard ook voor al die andere bouwhistorisch waardevolle steden in ons land. Wie in de Utrechtse binnenstad de Hema binnenloopt,

is het besef van de historische panden geheel kwijt – pas boven de eerste verdieping komt men de oude bouws substantie, waaronder de kappen, weer tegen. Maar er zijn helaas tientallen voorbeelden, en de doorbraken gelden specifiek in Utrecht vaak ook voor de werfkelders.

Mijn collega van Stedenbouw spreekt in dergelijke gevallen over doorkoppeling, en hij is bijna nog meer dan de erfgoedzorgers ervan overtuigd dat we dit verschijnsel moeten beperken. Grootschalige functies horen immers in grote panden, en voor de binnenstad is de reeds lang aanwezige 'korrel' de aangewezen maat der dingen.

Om een grotere gatenkaas op met name het niveau van de begane grond te voorkomen is in het bestemmingsplan van 2010 voor de binnenstad voor wat betreft de 'doorkoppeling' beleid opgenomen, om het samenvoegen sterk te beperken. De praktijk van dit beleid wordt op dit moment onder de loep genomen. We kijken of de erosie nu ook in de praktijk meevalt. De vraag is vooral of de gatenkaas steeds groter wordt of dat de historische 'geitenkaas' toch behouden blijft.

Henk Jansen

